

Dorota Gostyńska

"Trzej poeci późnego baroku: Wespazjan Kochowski, Stanisław Herakliusz Lubomirski, Wacław Potocki"

Biuletyn Polonistyczny 33/1-2 (116-117), 176-184

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

nie, że utwór "Sto rąk, sto sztyletów" zawiera poziomy aluzji, odnoszące się do wydarzeń marca 1968 r. i w tym ujęciu dramat jest literackim dokumentem pokolenia, do którego należy również jego twórca.

Referaty sesji mają zostać opublikowane przez wydawnictwo WSP w Zielonej Górze.

sierpień 1989

Ewa Nodzyńska

**"Trzej poeci późnego baroku: Wespazjan Kochowski,
Stanisław Herakliusz Lubomirski, Wacław Potocki"**
Warszawa, 26-27 października 1989 r.

W dniach 26 i 27 X 1989 r. odbyła się w Warszawie konferencja naukowa pt. "Trzej poeci późnego baroku: Wespazjan Kochowski, Stanisław Herakliusz Lubomirski, Wacław Potocki", zorganizowana przez zespół Pracowni Historii Literatury Renesansu i Baroku Instytutu Badań Literackich.

Obrady otworzyła B. Otwinowska (IBL), wyrażając nadzieję, że wzbogacą one w sposób istotny obraz życia i dzieła uznanych, lecz nie dość jeszcze poznanych poetów schyłku XVII w. Przedpołudniową część pierwszego dnia sesji poświęcono twórczości religijnej Wespazjana Kochowskiego.

Polemikę z badaczami, odmawiającymi wartości literackiej takim utworom poety, jak "Ogród paniński" i "Chrytus cierpiący" podjął Z.J. L i c h a n s k i (BN) w referacie pt. "Mesjada Wespazjana Kochowskiego". Szczegółowa analiza zwłaszcza drugiego z wymienionych poematów - jego treści, konstrukcji, elementów

obrazowania, kształtu wersyfikacyjnego i związku z Ewangelią wg św. Łukasza - pozwoliła podważyć tezę o mierności dokonań poety i wskazać na grę świadomie prowadzoną w obszarze utworu. Jego prostota, określana jako "natrętna", okazała się rezultatem stylizacji sięgającej wzorca literatury plebejskiej - efektem celowych odwołań do tradycji lamentu (planctus) i obrzędowości Wielkiego Tygodnia. W konkluzji, wskazując na szerszy kontekst tematyki religijnej w poezji baroku, autor referatu akcentował ważność omawianego utworu, bogatego w literackie koneksje, zgodnego z duchem czasów i osobowością poety i wskazywał na jego bliskość nie wobec wzorca gatunkowego mesjady, lecz wobec literatury pasyjnej.

Panoramę wątków religijnych w twórczości Kochowskiego przedstawił J. S t a r n a w s k i (UŁ) w referacie "Motywy religijne w poezji Wespazjana Kochowskiego". Katalogując te wątki w utworach poety, wiele uwagi poświęcił tradycji kształtującej ich treści (źródła teologiczne, antyk, poezja Jana Kochanowskiego) oraz znaczeniu Kochowskiego dla literatury epok późniejszych (Beniśławska, Mickiewicz). W dziełach Kochowskiego realizujących wzorzec podmiotowy poety rozmodlonego, poety-rycerza, wyeksponowany został związek z formą modlitwy, naśladownictwo języka biblijnego, temat opieki Bożej nad orężem polskim, kult świętych, cudownych zdarzeń i obrazów, sanktuariów Maryjnych, a także motywy franciszkańskie i antyheretyckie. Odnajdując godne, choć nie najwyższe, miejsce Kochowskiego w nurcie religijnym poezji baroku wymienił autor jego zasługi jako prekursora mesjanizmu, piewcy Polski jako przedmurza chrześcijaństwa, wzbogacającego znane wcześniej wątki i poszukującego nowych środków wyrazu artystycznego - inicjatora liryków prozą i twórczego wersyfikatora.

Następująca po referatach dyskusja ujawniła - obok kwestii

szczegółowych (Kochowski a jezuita i Trydent, sporne autorstwo poematu "Oblężenie Jasnej Góry", sceniczny charakter i strofika "Chrystusa cierpiącego") - mnogość problemów związanych z religijnością dzieła literackiego epoki baroku: jego materiału literackiego, tradycji, języka poetyckiego. Wskazywano także na złożoność osobowości Wespazjana Kochowskiego - poety duchowego niepokoju, wykraczającego w swoich utworach poza przypisywane mu stereotypowe role Polaka, katolika, szlachcica i rycerza. Pojawiły się tu także zagadnienie etycznego charakteru prostoty dzieła literackiego - programowego, zależnego od wagi tematu zaniechania maniery literackiej.

Drugą część obrad rozpoczął tekst J. G r u c h a ł y (UJ) pt. "Łacińskie utwory poetyckie Wespazjana Kochowskiego". Prezentując obszernie i wielostronnie niezbadane dotąd utwory poety, pochodzące z oryginalnych rękopisów, autor włączył się w zapoczątkowany niedawno nurt badań XVII-wiecznej poezji nowołacińskiej w Polsce. Obok źródeł tekstów i ich ogólnej tematyki, zajęły go przede wszystkim kwestie wersyfikacyjne i genologiczne. Akcentując obecność nie antycznych a średniowiecznych wzorów metrycznych w łacińskiej twórczości Kochowskiego, wskazywał na mediewizujące nurty poezji baroku. Jednakże - z drugiej strony - poddając dokładnym badaniom łacińskie elogia poety, złączył je z barokową tradycją "awangardowych poszukiwań konceptystycznej poezji jezuickiej", przywołując teorię Emanuele Tesaura i twórczość Alberta Inesa - bezpośredni wzór wielu wierszy Kochowskiego. Zasadniczym przedmiotem swojej wypowiedzi uczynił referent dysonans między polską i łacińską twórczością Kochowskiego, z których ta ostatnia właśnie stała się terenem nowatorskich poszukiwań poety.

Materiałem dla pogłębionej refleksji genologicznej stała się

twórczość Wespazjana Kochowskiego i Wacława Potockiego w referacie J. R e ć k i (WSP Zielona Góra) pt. "Obrótne rzeczy ludzkich na świecie bieguny". Nagrobek literacki późnego baroku (na przykładzie twórczości W. Potockiego i W. Kochowskiego)". Odkrywając nieznanne teksty rękopiśmienne autor poszukiwał wyznaczników gatunku w sferze tematów, adresu czytelniczego, kompozycji i idei. Różnorodnie systematyzując badaną twórczość, robił odwołania do XVII-wiecznej teorii poezji, do tradycji gatunków bliskich nagrobkowi: epigramatu i inskrypcji. Wskazywał przy tym na związek nagrobka literackiego z kulturą baroku - z architekturą pogrzebową i heraldyką oraz definiował jego zasadnicze funkcje - wyliczenie zalet bohatera, konsolację i kommemorację. Nagrobki literackie późnego baroku stanowiły, jak podkreślał, głos w dyskusji o systemie wartości ziemskich, toczącej się intensywnie w epoce, w której powstały.

Pytania do referentów dały początek popołudniowym obradom konferencji, prowadzonym przez J. Starnawskiego. Podważono tu m.in. tezę S. Nieznanowskiego o zaangażowaniu politycznym twórczości Kochowskiego. Przedmiotem debaty stała się także kwestia nowatorstwa barokowej poetyki jezuickiej oraz - ponownie - wyznaczniki i wzory poezji religijnej baroku.

Kolejne referaty dotyczyły twórczości Wacława Potockiego. R. O c i e c z e k (UŚl.) w referacie pt. "Wiersze Wacława Potockiego o zbójnikach górskich" omówiła utwory stanowiące jedno z pierwszych świadectw funkcjonowania tematu tatrzańskigo w polskiej literaturze. Kreśląc na podstawie dawnych dokumentów, w tym akt sądowych, barwny obraz związków rodu Potockich z Podgórzem w XVII w., autorka objęła badaniami tło historyczne, geograficzne, społeczne i etniczne tych tekstów. Ich analiza ujawniła bogactwo

leksyki odnoszącej się do zjawiska zbójnictwa, pozwoliła odsłonić kształtujące się w wieku XVII narodowe stereotypy i ukazać sytuację dawnego mieszkańca Rzeczypospolitej jako swego rodzaju "stan zagrożenia". Wyniki badań nad utworami pozwoliły także przedstawić propozycję korekty komentarzy edytorskich do dotychczasowych wydań dzieł Potockiego. W konkluzji autorka wskazała na towarzyszący realizacji tematu zbójnickiego humor, nutę sympatii i podziwu wobec bohaterów wierszy. Grupa wierszy poświęconych zbójnikom górskim może być traktowana nie tylko jako źródło do wizerunku Polski epoki baroku, ale i jako sygnał wrażliwości poety, wyrażającej się w pogłębionej refleksji, w braku jednoznacznej oceny zjawiska i prostych oskarżeń pod adresem zbójników.

Referat T. P o d g ó r s k i e j (UG) "»Każdej żartu trzeba mowie«, czyli problematyka śmiechu w twórczości Wacława Potockiego" - wniósł informacje o założeniach poetyki pisarza, o jego refleksji na temat własnego procesu twórczego i wzorów obcych tej części jego twórczości, którą podporządkował celowi ludycznemu. Autorka przedstawiła szczegółowy przegląd wypowiedzi Potockiego poświęconych zagadnieniu śmiechu, wskazując na ich osadzenie w tradycji cycerońskiej i kwintyliiańskiej. Ujawniła także wagę, jaką przypisywał poeta wzorom literackim: ich naśladowanie uznawał, zgodnie z założeniami ówczesnej poetyki, za najdoskonalszy sposób kształtowania swojego warsztatu twórczego. Część trzecią referatu wypełniła analiza porównawcza fraszki "Golono strzyżono" i jej włoskich pierwowzorów, odnalezionych przez autorkę w XV-wiecznych facecjach Poggio Braccioliniego.

Niekonwencjonalną interpretację jednego z wierszy Potockiego zaproponował A. C z y ż (UW) w tekście "»Stary z młodą«.» Bakański« wiersz Wacława Potockiego". Kreślił tu wizję późnobarokowej

"literatury niemożliwej", nacechowanej niechęcią wobec człowieka, atakującej obrazami jego fizycznej i duchowej nicości. Definiując "idiom Baki" - to wszystko, co składa się na osobność i osobliwość twórczości XVIII-wiecznego jezuitę, demonstrował, w jaki sposób wpisuje się w ten paradygmat wiersz Potockiego, wypełniony brutalnym szyderstwem i degradowującymi obrazami ludzkiej fizjologii. W Potockim upatrywał nie tyle prekursora Baki, ile podkreślał wspólną przynależność obu poetów do nurtu poezji "skrajnej"; jej wyznacznikiem, obok szokującego sposobu realizacji tematu, staje się prowokujący format wersyfikacyjny czterozgłoskowca.

W dyskusji kończącej pierwszy dzień obrad podnoszono problem folkloru w twórczości Potockiego, wzorów włoskich jego utworów oraz tradycji literatury niemieckiej, w której metrum czterozgłoskowca towarzyszy często drastycznym realizacjom celu szyderstwa.

Następny dzień konferencji, prowadzonej przez Z.J. Lichańskiego, rozpoczęto referatem B. O t w i n o w s k i e j (IBL) "Myśli o literaturze we wstępie do »Transakcji wojny chocimskiej« Wacława Potockiego". Zdaniem autorki, w literaturze polskiej niewiele jest tekstów ciągłych, wypełnionych refleksją metapoetycką. Stąd waga dokonań S.H. Lubomirskiego, M.K. Sarbiewskiego, Ł. Opałińskiego, a także W. Potockiego. Jego "Przedmowa" powinna uzupełnić kanon barokowych refleksji o literaturze. Mimo, iż jest to tekst o niewysokiej wartości artystycznej, obciążony licznymi makaronizmami, znajdują w nim odzwierciedlenie główne wątki ówczesnych dysput o poezji. Pojawia się tu przejęta od Piotra Kochanowskiego formuła poezji jako "otium". W nowy - w stosunku do renesansu - sposób rysuje się stosunek poeta-krytyk. Potocki wyraźnie ogranicza prawo krytyka do wypowiedzi o poezji, opowiadając się za hermetycznym związkiem między poetami. Zoilowi, który sam nie

podjął trudu tworzenia poezji, brak kompetencji do jej sprawiedliwej oceny - jego sądami rządzi bowiem zawiść (invidia). Innowacją w stosunku do teorii renesansowej wysoko ceniącej piękny styl poetycki jest u Potockiego pochwała samego zapisu - apoteoza pisma i liter jako "drugiej duszy" człowieka. Eksponuje także poeta rolę emulacji - twórczego współzawodnictwa z antycznymi wzorami, wprowadzając przy tym barokowy wątek przemijania tych ostatnich obecny w ogólnoeuropejskich sporach XVII-wiecznych zwolenników tradycji klasycznej z rzecznikami nowego smaku. Motywem dekadencji cywilizacji - jej apokaliptyczną wizją, zapowiada Potocki późniejsze, XVIII-wieczne, zainteresowanie tym tematem. Przedmiotem refleksji poety staje się także kwestia literackiego opracowania historii ojczystej. Wypowiedź o niedostatku tak historycznych, jak i fikcyjnych pierwowzorów w tej dziedzinie pozwala mu nadać własnemu eposowi walor nowatorstwa.

Twórczość i biografię S.H. Lubomirskiego uczynili tematem swych wystąpień kolejni referenci. W. M a g n u s z e w s k i (WSP Zielona Góra) w tekście "W sprawie atrybucji listów przypisywanych Stanisławowi Herakliuszowi Lubomirskiemu" podważył stanowisko J. Starnawskiego w sprawie dwóch listów do Kondeusza z lat 1679-1681, odnalezionych w zbiorach Chantilly. Precyzyjne badania tekstologiczne i historyczne pozwoliły ustalić, że autorem listów jest nie Stanisław Herakliusz, lecz jego brat - Hieronim Augustyn Lubomirski, pozostający w ścisłych związkach z dworem francuskim, marszałek sejmu i kawaler maltański. Jego burzliwa biografia znajduje odzwierciedlenie w tekście listów, a figurująca w podpisie godność "komandora" nakazuje wykluczyć autorstwo Stanisława Herakliusza.

M. K e j o r (UW) w komunikacie "Adverbia moralia" Stani-

sława Herakliusza Lubomirskiego - problemy języka" postawił sobie za cel rekonstrukcję obrazu łaciny poety, w odwołaniu do kanonu łaciny klasycznej. Analizując rodzaj rzeczowników, przymiotników i czasowników, które Lubomirski szczególnie sobie upodobał i porównując kolejne edycje tekstu dzieła, wysunął autor referatu wniosek o celowym dążeniu poety do wprowadzania słów wyszukanych, niezwykłych, obcych łacinie cycerońskiej. Język "Adverbiów" jaki się - w konkluzji - jako pełen napięć i wymyślności i jest jednym z elementów potwierdzających tezę Claude'a Backvisa o "osobności" S.H. Lubomirskiego w literaturze polskiej późnego baroku.

Wynikom rzetelnych badań źródłowych nadał lekką literacką formę A. K a r p i ń s k i (IBL) w referacie "Lubomirski i inni. Okruchy życia literackiego". Referat dotyczył twórczości Lubomirskiego oraz charakteryzował środowisko literackie drugiej połowy XVII w. Autor przedstawił drobne polemiki literackie okresu oraz ludzi, którzy mogli towarzyszyć pisarstwu Lubomirskiego lub je inspirować. Prezentował m.in. serię wierszy lirycznych, układających się w dyskusję na temat "osobności" Lubomirskiego. Uczestniczyli w niej I. Sapieżyna oraz M. Sokolnicki. W centrum uwagi referenta znalazła się także postać Józefa Zebrzydowskiego, opata jędrzejowskiego, którego można zaliczyć do intelektualnych partnerów poety. Najistotniejszym punktem referatu było przedstawienie listu S.H. Lubomirskiego do Heleny Lubomirskiej, mieszczącego cenne informacje o warsztacie twórczym i nieznanym dziś utworach pisanych na zamówienie adresatki listu.

Obrady sesji zamknęła dyskusja tak nad poszczególnymi referatami, jak i nad ogólnymi zagadnieniami literatury późnego baroku i stanem jej badań. Ożywiła ją kontrowersja między obecnymi na sali: wydawcą spornych listów Lubomirskiego i autorem przedstawi-

nej na konferencji emendacji do wydania. Omawiano miejsce literatury w barokowym paragonie sztuk, kwestie epigrafiki, perspektywy badań nad trzema poetami i literaturą baroku pisaną w języku łacińskim. Wymieniając doświadczenia, referenci i uczestnicy dyskusji uzyskali wiele wartościowych informacji bibliograficznych. Wnioski końcowe przedstawił Z.J. Lichański. Stwierdził, że podnoszone w toku obrad problemy nie zyskały jeszcze ostatecznego wyjaśnienia, co powinno stanowić zachętę do kolejnych spotkań. Opracowania domagają się bowiem zwłaszcza takie tematy, jak: religijność dzieła literackiego doby baroku, erudycja dawnych pisarzy - procesy kształtowania się ich twórczej osobowości, związek prostoty, czy wręcz nieporadności, z kunsztownością w wielu barokowych utworach, obraz epoki wyłaniający się z utworów literackich. Wskazał także na konieczność badań paleograficznych, edytorskich i tekstologicznych, które dają podstawy dalszym zabiegom analizy i interpretacji literatury XVII wieku.

Z powodu choroby referenta N. K o r n i ł ł o w i c z a zebrani nie mogli wysłuchać wypowiedzi pt. "Barokowa kosmogonia ariańska. O »Tygodniu stworzenia świata« Wacława Potockiego".

listopad 1989

Dorota Gostyńska

"Pamięć Września"

Warszawa, 22-24 listopada 1989

Konferencja pod powyższym tytułem odbyła się w dniach 22-24 XI 1989 r., przypominając tamtą historyczną datę w aurze listopadowej i kojarząc ją - w założeniu organizatora i kierownika nauko-